

ישראל אהרני

הנשר וכלב הים: השפעתו של ישראל אהרני על המינוח העברי לבעלי חיים

דוד טלשיר

בושאר, נתקבעה החלוקה הזאת: vulture נקרא בשם נֶשֶׁר, eagle נקרא נֶשֶׁר, ו-kite – דָּאָה. במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה יצא טריסטראם נגד השימוש המוטעה בשם נֶשֶׁר ל-eagle בפי כול, וטען שהשם הזה הולם דווקא את ה-vulture. בראשית המאה העשרים החליט אהרני לעשות מעשה "ולהחזיר עטרה ליושנה". בספרו "תורת החי" משנת תרפ"ג קבע את השם נֶשֶׁר ל-vulture. אך במקום להחליף בין השניים: נֶשֶׁר = vulture; דָּאָה = eagle הוא קבע מערכת חדשה: נֶשֶׁר = vulture; עֵיט = eagle; דָּאָה = kite. לשם כך הוא "הוציא מן הארון" את השם עֵיט (שמשמעו במקרא הוא 'סיעת עופות אוכלי נבלות') בעבור eagle (בשל דמיון הצליל ל-*αετός*). לא הייתה כאן סתם החלפת תפקידים בין נֶשֶׁר לעֵיט, אלא היה כאן "שידוד מערכות" במינוח העברי לשלושה דורסי יום גדולים. הייתה זאת טלטלה גדולה בנומנקלטורה העברית המתגבשת, אך הדבר נעשה בראשית ימיה של העברית המתחדשת, ולספר הלימוד של אהרני הייתה השפעה גדולה על המינוח העברי.

בשנות השישים של המאה שעברה ישבה על מדוכת הזואונימיה ועדה מטעם האקדמיה ללשון העברית, ובה בלשנים וזואולוגים מכובדים. כשנדונו שמות דורסי היום השיגו הבלשנים שבחבורה על "היפוך היוצרות". הם טענו שבדיעבד השם עֵיט יתאים ל-vulture, בהיותו בקבוצת אוכלי הנבלות (scavengers), ובשם נֶשֶׁר נהוג לציין eagle כבר מאות בשנים. על כן יש לתקן את המצב, ולהחליף בין הרפרטים: נֶשֶׁר = eagle; עֵיט = vulture. אך הם איחרו את המועד. הסיבה לכך נעוצה בכוחה הפנימי של הלשון החיה, שדווקא הלשוניים, אנשי האקדמיה ללשון העברית, לא העריכו כראוי את עצמתה. התברר שהמהפך שהנהיג אהרני בשנות העשרים של המאה העשרים הכה שורש כי מאחורי המילים עומדים מושגים חיים "ונושמים".

אילו נדון העניין והובא להכרעה בשנות החמישים אפשר שהייתה מתקבלת דרישתם של אנשי הלשון, אך לאחר שני דורות של שימוש גובר והולך בצמד נֶשֶׁר = vulture; עֵיט = eagle בנסיבות רבות ומגוונות, כגון בבית הספר, בשדה, במעבדה, בטוילים, בצבא ובעיתונים – היו אלה לנחלת הכלל, אבן מאבני בניינה של העברית החיה.

דוגמה אחרונה למידת השפעתו של אהרני – קֶלֶב־הַיָּם. בספרות חז"ל משמשת המילה במשמע 'לוטרה' otter. הצירוף הזה נשתכח מן העברית, ובתקופת ההשכלה צץ מחדש כבבואה של Seehund (seal) בספרי הזואולוגיה שחיברו גרמניה לינדא, שיינהאק ומנדלי. למרבה הפלא, אותו הצירוף בשפות אחרות – בערבית كَلْبُ الْبَحْرِ (או الكلب البحري), ברוסית морская собака ובצרפתית chien de mer – משמעו דווקא shark. על כן במילונו הרוסי של מאנדלשטאם, ובעיקר במילוני ראשית המאה העשרים ובספרות התקופה, שולט השם כלב-הים במשמע 'כריש', ויש עדויות שאף בלשון המדוברת הוא נקלט. אך הואיל ואהרני העדיף בספרו "תורת החי" את "הבבואה הגרמנית", הייתה בסופו של דבר ידו של seal על העליונה.

* לרגל צאת אסופת המאמרים: ד' טלשיר, שמות חיים: בעלי-חיים, מקומות ואנשים, ירושלים תשע"ב.

גורל היאחזותן של מילים בלשון תלוי בצירוף נסיבות ובעיקר במזל. לעתים אין לדעת למה הועדפה מילה מסוימת על פני חברתה. לדג המתקרא באנגלית shark הוצעו שמות רבים במאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים. בשנות השלושים של המאה העשרים הסתמנו שלושה מועמדים: סקלידה, כלב-ים וכריש. למה גבר האחרון דווקא, ומדוע נקלט השם דווקא בריש חרוקה, ולא בריש צרויה? מדוע דחקה הגרמנית את התחש (badger)? למה נשאר בלועזיותם הגרמנית/גרמנית לאחר שדומה היה שהגמל-הנמרי כבר נאחו בלשון? למה הלוטרה הועדפה על כלב המים ועל כלב הנהר? והרשימה ארוכה. לעומת זאת, חלק לא-מבוטל בזואונימיה העברית יש לזקוף לזכותו של חוקר טבע אחד שפעל בראשית המאה העשרים והטביע עליה חותם עז – ישראל אהרני. הוא היה זואולוג משכיל, ידען וסקרן ובלשן חובב, והציב לעצמו מטרה להעמיד מינוח עברי מדעי ומבוסס לשמות בעלי החיים, כשהנומנקלטורה העברית בתחום זה הייתה בראשית דרכה. הוא כתב את ספרי הזואולוגיה הראשונים בארץ לתלמידים ולמורים, והשפעתו הייתה באמת מכרעת וברוכה. עם זאת לעתים שגה בהכרעותיו, כשבחר לייחס משמעים מוזרים לשמות עתיקים.

בימינו חולד הוא שמו של 'העכבר העיוור' mole-rat וחולדה היא 'העכברושי' rat. בספרות המקרא ובספרות חז"ל נקרא העכבר העיוור בשם אשת/אישות והעכברושי נקרא עכבר (כי בעבר כל סוגי העכברים נכללו בשם עכבר). לעומת זאת, חולד בצד חולדה (בלשון חז"ל נדחק הראשון מפני השנייה) היו שמותיהם של הטורפים קצרי הגפיים, בעיקר הדָּלֶק והנמייה.

אהרני העניק לחולדה את המשמע rat בספר הלימוד שלו, ואחר כך "הוכיח" במאמר מלומד שחולדה הנזכרת בספרות התלמוד היא 'עכברושי'. אך אין להצעתו זו על מה לסמוך, כי 'חולדת החוף' התוקפנית וגדולת הממדים לא הייתה קיימת בארץ עד המאה העשרים. לעומת זאת, המכרסם הקרוי היום 'חולדה מצויה' (שגודלה כשל עכבר גדול) אינו תוקף בעלי חיים, אלא מעדיף אוכל צמחוני. מלבד השגיאה המדעית הייתה זו שגיאה תרבותית.

החולדה שגורה במקורות, והקורא הפוגש בשם זה במקרא ובמשנה סבור שמדובר בעכברושי, אך הדברים אמורים בנמייה או בדָּלֶק. גם החלטתו לקבוע את המונח חולד לעכבר עיוור לקויה, כי חולד וחולדה אחד הם, אך אפשר להבינה, כי הן בערבית (خلد) הן בסורית (سلاخ) זה משמעה של המילה.

דוגמה מרשימה יותר להשפעתו המכרעת של אהרני על המינוח העברי בממלכת החי היא פרשת "נדודי הנֶשֶׁר והעֵיט", ויש לה לקחים נוספים.

ככלל, יש שתי קבוצות של דורסי יום גדולים, שההבחנה ביניהן אינה קלה. קבוצה אחת היא קבוצת אוכלי הנבלות, שהשכיח ביניהם הוא ה-vulture, והקבוצה השנייה היא קבוצת אוכלי הטרף החי, שהגדול בהם הוא ה-eagle. בימי קדם הייתה הערכה רבה לאוכלי הנבלות כי הם מנעו התפשטות מגפות, וראש לכל ה-vulture, כנראה הנֶשֶׁר. לעומתו ה-eagle ספק נקרא אֵיָה ספק נקרא נֶשֶׁר (בגלל קשיי הזיהוי). הבחנה זו בין השניים התערערה כנראה בתקופת האמוראים, ובימי הביניים נֶשֶׁר מכון דווקא ל-eagle, בגלל יופיו ותדמיתו כ"מלך העופות" בעיקר בארצות אירופה. בראשית העת החדשה למן המאה השבע-עשרה, בעקבות סמואל